

NOTĂ ASUPRA EDITĂRII

Articolul „Filosofie și psihologie” al lui Ion Petrovici a apărut în 1907, în volumul II (fascicula 2, paginile 33–55) din revista *Studii filosofice*, fondată și condusă de C. Rădulescu-Motru; volumul a fost retipărit identic – cu folosirea aceluiași plăci tipografice pentru interior – în 1919, ca *Aspecte din filosofia contemporană*, I-a serie, la Editura „Studii Filosofice” a Societății Române de Filosofie.

Textul a fost reprodus cu respectarea regulilor ortografice și de punctuație în vigoare astăzi. Au fost corectate în mod tacit greșelile de tipar, fără a fi operate alte modificări. Au fost păstrate acele forme ale cuvintelor care dau seamă de realitățile fonetice (așa-numitele „fapte de limbă”) ale epocii sau de particularitățile autorului; au fost păstrate chiar și oscilările acestuia în cazul anumitor termeni, cum ar fi: *străin–strein, asociare–asociere, ipoteză–hipoteză, senzație–senzațiune, științe–științi, sintezei–sintezii, lumii–lumei, cunoștinței–cunoștinții, moralei–moralii*. O particularitate a textului lui Petrovici pe care am păstrat-o, dar am semnalat-o atunci când apare, este folosirea frecventă la persoana a 3-a singular a verbelor la diateza impersonală/reflexiv-pasivă, chiar și atunci când regulile de azi cer pluralul (de exemplu: *s-a făcut sforțări, se poate deosebi realitățile*).

Paginația publicației din 1907 este notată în text între paranteze drepte. În reeditarea de față, numerotarea notelor este continuă, în timp ce în versiunea originală numerotarea acestora reîncepea la fiecare pagină. Prin urmare, am considerat necesară menționarea între paranteze drepte a notei și paginii versiunii originale; de exemplu: ^{15[n.1/p.51]} (adică nota 15 în textul de față, dar nota 1 de la p. 51 în textul din 1907). Notele care reprezintă o intervenție a editorului nu sunt marcate în niciun fel, atâta doar că nu este specificată nota și pagina versiunii din 1907. Orice altă intervenție editorială este cuprinsă între paranteze drepte.

[OVIDIU G. GRAMA]

FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE

În ce raport stau una față de alta aceste două discipline? La această întrebare sunt posibile și s-au și dat trei răspunsuri deosebite:

I. Psihologia păstrează față de filosofie raportul pe care îl are cu aceasta din urmă oricare altă știință specială, fizica de pildă.

II. Psihologia, din cauza *naturii* obiectului său, se află într-o legătură mai strânsă cu filosofia de cum se găsesc celelalte științe, cari studiază alte domenii din natură. Excluză din însăși sfera filosofiei, trebuie să-i recunoaștem însă calitatea ei particulară, în orice caz numind-o știință auxiliară filosofiei.

III. Psihologia își are locul în însăși sfera filosofiei, alcătuind numai baza afirmărilor filosofice. Pe temeiul legilor psihologice se ridică edificiul valabil al oricărei filosofii. Ea este miezul filosofiei. Vom deosebi la timp două nuanțe ale acestei din urmă opinii și le vom supune succesiv discuțiunii.

Să începem examinarea problemei noastre cu prima teorie enunțată.

Psihologia, afirmă partizanii aceluși mod de a vedea, a încetat de a mai fi în vreo legătură specială cu filosofia din momentul în care s-a dezbărat de metoda speculativă, adoptând procedura experimentală. Astăzi, când fenomenele sufletești se studiază în mod empiric, când legile vieții psihice nu mai sunt speculativ deduse din proprietățile imaginare ale unei „substanțe” spirituale, astăzi psihologia a intrat în rândul celorlalte științe, mai de mult emancipate, nemaivând cu filosofia decât amintirea unui trecut comun, care a fost de o durată mai lungă la dânsa decât la științele surori [34] cu ea. Astăzi ea studiază fenomenele sufletești tot așa cum fizica cercetează fenomenele fizice. Ce raport mai are acum cu filosofia? Raportul pe care îl are oricare altă știință specială, anume raportul de la parte la tot sau, mai limpede, rolul de a transmite filosofiei rezultatele ei din urmă – cum fac toate celelalte științe –, pentru ca aceasta să le utilizeze la înjghebarea sintezei generale. Psihologia, așadar, transmite și dânsa filosofiei firul rezultatelor sale, pentru a fi urmărit de aceasta din urmă până la caietul comun, de unde pornesc și unde astfel vin să se împreune firele tuturor științelor speciale.

Pentru a proceda la critica acestei teorii, trebuiește să facem prealabil o distincțiune care a fost câteodată neglijată. Distincțiunea între două moduri deosebite prin care psihologia ar putea să-și afirme legătura ei specifică cu filosofia. Primul mod ar fi acel al metodei; anume că psihologia se slujește în stabilirea legilor sale de metoda deductivă, așa cum se slujește logica, în mare parte teoria cunoștinței și într-o măsură metafizica – cele trei părți fundamentale ale filosofiei. Lucrul s-a petrecut odată cu

psihologia și se petrece încă cu altă știință, cu morala, care nu a izbutit cu totul în stăruința de a se întemeia empiricește pe baze psihologice și sociale. Astăzi însă, s-a spus, psihologia a renunțat la acea metodă și procedează curat experimental.

Din acest punct de vedere, un raport special cu filosofia, cum continuă încă a avea morala, un astfel de raport a încetat. El a rămas o amintire a trecutului, când cunoașterea empirică a faptelor sufletești era așa de redusă, încât în locul legilor experimentale tronau – fără conștiința fatalului lor provizorat – deducții trase, de multe ori cu consecvență, din premise metafizice mai prudente ori mai îndrăznețe.

Dar – afară de acest fel de legătură specială, care a existat odată, dar care astăzi, e cert, nu mai poate exista – ar mai putea să rezulte legătura particulară dintre filosofie și psihologie și pe altă cale, cale ce nu reclamă ca psihologia să nu fie empirică, ba dimpotrivă o cere.

Lucrul este foarte simplu. Este cu puțință ca rezultatele psihologiei, *empiricește* dobândite, să fie mai determinante pentru aspectul sintezii filosofice decât rezultatele altor științi. E cu puțință ca luarea aminte a legilor sufletești să aibă mai multă însemnătate decât faptele lumii fizice la înjgheburile de sisteme [35] trainice și serioase. Într-un cuvânt, e posibil ca psihologia, prin natura obiectului ei, să aibă un rol mai mare și mai de importanță la plămădirea sintezei, deși în fapt ea se ocupă tot cu un domeniu limitat de cercetare, ca oricare altă ramură specială. În acest caz, o legătură specifică între filosofie și psihologie ar putea să existe, pe altă cale firește decât existase odată. Ba, este lesne să recunoaștem că noua legătură e în măsură să ridice prestigiul psihologiei acolo unde n-ar fi avut puțință să o facă legătura de altădată. Odată, psihologia era legată de filosofie în calitate de anexă a acesteia, acum în rolul de factor determinant.

Cu această posibilitate, am ajuns la discutarea celei de a doua păreri. Există ori nu există ceva care să legitimeze între psihologie și filosofie o legătură mai strânsă decât legătura obștească dintre aceasta din urmă și celelalte științe speciale? La aceasta răspundem afirmativ, și putem reduce la două motivele cari cauzează existența unei astfel de legături.

1. Filosofia, în adevărata ei accepțiune, urmărește să stabilească pe de o parte legea cea mai generală a lumii, pe de alta elementul sau elementele cele mai radicale ale ei. Constituția, esența lumii dacă se poate spune, și legea cea mai cuprinzătoare care să subordone toate legile parțiale. Aceste două țeluri ale filosofiei, în cazul unei filosofii desăvârșite ar trebui să fie unificate laolaltă. Anume, elementele cele mai radicale să constituie baza explicativă a legii celei universale. În fapt însă, filosofia puterilor omenești nu izbutește decât arare și în mod imperfect să realizeze această râvnită unificare, așa că aceste două țeluri, „le comment” și „le quoi” (care ar atrage după sine – în studiul cunoașterii perfecte – și „le pourquoi”), rămân în oarecare izolare, și trebuie găsite separat. Pentru stabilirea legii universale, la hotărârea conturului ei, contribuiesc deopotrivă rezultatele tuturor științelor speciale, toate legile parțiale ale diverselor științi. Aci nu sunt și nu poate fi vorba de științe privilegiate, mai ales în cazul când generalizările științelor speciale nu s-a[u] putut subsuma prea-

labil legilor vreunea din ele. În ce privește însă aflarea elementelor celor mai radicale, lucrurile se schimbă. Firește, pot fi consultate și aicea noțiunile și elementele tuturor ramurilor de știință. Totuși, se poate și prealabil spune care dintre elementele intuiției noastre vor fi mai profunde și mai „esențiale”. Aceste elemente sunt acele percepute de-a dreptul, fără mijlocitor. Aceste [36] sunt tocmai elementele și intuițiile cu care se ocupă psihologia. În orice caz, fie că se procedă la un examen comparativ al tuturor categoriilor de intuiții, fie că prin natura lucrurilor se dă de la început, până la urmă se va recunoaște totuși că elementele și legile sufletești sunt expresia realităților celor mai profunde, a celor mai profunde din câte cunoaștem noi. Psihologia, cu stabilirile sale, este atunci mai însemnată pentru construcția filosofică, contribuiește mai mult la a ei înfăptuire, cel puțin cu privire la una din țintele sale. Firește, în cazul unei filosofii desăvârșite, cum am spus mai înainte, cele două țeluri s-ar unifica. În acest caz, știința privilegiată în stabilirea elementelor celor mai radicale va fi privilegiată și în precizarea legii celei mai generale. Până în cele din urmă ea se va confunda cu filosofia însăși. Am adăugat că nu e cazul așa. În adevăr, legile psihologice cele mai generale nu pot să-și subsume legile celorlalte științe. De aceea, legea unificatoare trebuie să treacă peste capul legilor psihice, tot așa cum trece și peste capul legilor naturii. Acesta este tocmai faptul care ne arată că elementele sufletești – cele mai radicale pentru perceperea noastră – nu sunt și cele mai radicale în realitatea adevărată. Din momentul ce legea cea mai generală trebuie neapărat să depășească și legile sufletești, probabil că ea atârână de elemente cari depășesc pe acele psihice tot așa cum depășesc și pe cele materiale. Pentru aceasta, spiritualismul metafizic – ca și materialismul – nu poate fi o doctrină satisfăcătoare¹[n.1/p.36]. Așa fiind lucrurile, elementele psihologiei nu [37] sunt elementele ultime în adevăr. Însă dacă avem întrucâtva puterea să depășim cu gândul legile sufletești, suindu-ne până la o lege mai comprehensivă, pentru că aicea aparatul logic e suficient, elementele psihice însă nu pot să fie depășite prin aflarea altor elemente și mai adânci, pentru că aici nu putem merge cu aparatul logic, ci ne trebuie intuiția concretă pe care mai departe n-o avem. De aceea, cele două țeluri ale filosofiei rămân în parte izolate, și pe când la unul psihologia contribuiește covârșitor, la altul participă *deopotrivă* cu toate celelalte științe. Dar să încheiem această distincțiune cerută de buna clarificare a chestiunii, mărginindu-ne la semnarea principalei [38] intenții, anume aceea de a proba că într-o anumite privință psihologia stă mai aproape de filosofie decât restul științelor speciale.

2. Motivul indicat mai înainte are puterea ca să dovedească apropierea particulară dintre psihologie și filosofie. Mai greu ar putea să îndrituiască titlul de știință auxiliară, pe care, în cea de a doua teorie, psihologia îl râvnește. În adevăr, din cele expuse a putut să se vadă asemănarea *ulterioară* dintre aspectele celor două științe, asemănare care covârșește pe aceea dintre filosofie și celelalte ramuri speciale. Cele mai fundamentale noțiuni filosofice, catul întâi al sintezii, este tocmai casa psihologiei, pe care s-a[u] suprapus spre unificare – ca un șir de mansarde accesorii – noțiunile celorlalte științe. Lăsând la o parte faptul că aceea prioritate a faptelor psihice, oricât de recunoscute, e încă tăgăduită de materialști, rămâne însă cert că, numai pe această

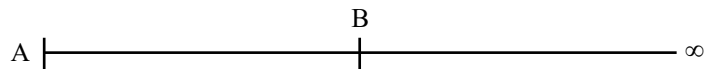
temelie, psihologia nu poate pretinde față de filosofie o situație aparte pe care nu o au celelalte științe. Este întrebarea dacă nu cumva psihologia poate ajuta *in limine* filosofiei în stabilirea adevărurilor sale, ajuta într-un chip în care nimeni altul nu poate s-o ajute. Dacă nu cumva datele psihologiei sunt trebuitoare neapărat filosofiei pentru orice fel de înfăptuire, cum sunt necesare la chimie anume și anume mediuri pentru realizarea de combinațiuni. Datele psihologiei, în afară de aceea că participă ca elemente în construcția filosofică, nu mai alcătuiesc pe deasupra și mediul în care să se poată construi cu temeinicie și succes? În sfârșit, psihologia e numai un element ori este și un instrument al sintezii? Dacă se va dovedi că este și acest din urmă lucru, situația sa excepțională este asigurată.

Orice știință urmărește ca să se stabilească un număr de adevăruri obiective. De această țintă comună tuturor științelor, ținta filosofiei nu se deosebesc decât numai prin grad: pe când adevărurile celorlalte științe trebuiesc să fie obiective numai între anume limite și cu admiterea a anume condițiuni, adevărurile filosofiei – fie chiar vorbind idealmente – trebuiesc să fie obiective în mod absolut. Ținta filosofiei ar fi așadar o potențare supremă a țăntelor celorlaltor științe. Cari sunt acuma criteriile după care avem puțința stabilirii realităților *obiective*? Aceste criterii sunt în număr de două: 1) intuiția imediată a realității; [39] 2) puțința de a lega într-un tot armonic, fără contradicere, realitățile între ele. Acestea sunt cele două moduri în care o realitate dată ni se impune ca obiectivă și o recunoaștem ca atare. Amândouă aceste criterii de stabilire sunt deopotrivă de obligatorii pentru noi. Un lucru dat în intuiția simțurilor noastre se impune ca real. Un lucru care nu se leagă fără contradicere cu celelalte realități recunoscute este nereal. Acuma se poate să se întâmple ca ambele aceste criterii – pentru noi deopotrivă de stringente – într-un anume caz, într-o anume împrejurare, să nu fie de acord. Iată un exemplu: cuiva i se impune la un moment determinat, cu toată constrângerea unei intuiții directe, imaginea unui cal care zboară prin nouri sau a unui om care plutește pe un lac. În același timp, această vedenie impusă nu poate să se armonizeze, nu poate să se îmbine laolaltă cu celelalte realități recunoscute, nediscutate. Imaginea – pe care s-o admitem puternică, obligatorie – contrazice adevărul căderii corpurilor spre pământ. Imaginea este astfel refuzată de unificarea armonică a realităților cunoscute. Și totuși se înfățișează simțurilor cu toată vigoarea realității! Iată o grea împrejurare în care nu s-ar putea hotărî nimic, fiindcă – cum am spus mai înainte – ambele criterii de constatare a realității sunt deopotrivă de obligatorii pentru noi. Rezolvirea litigiului ar fi cu neputință, și rezultatul ar fi o sceptică suspendare, dacă nu am dispune de o *instanță* care să judece conflictul dintre cele două criterii de care am vorbit. Această supremă și extrem de necesară instanță este tocmai *psihologia*. Psihologia ne arată, în una din cele mai fundamentale părți ale sale, că în orice percepțiune se adaugă și factori *subiectivi*, cari factori câteodată au atâta intensitate încât corup excitarea externă și denaturează cu aceasta înfățișarea realității obiective. Calul zburător și omul plutitor al exemplului nostru, care nu se pot armoniza ca atare cu realitățile constatate, ar putea să fie produsul unui amestec de covârșitoare

elemente subiective sau chiar o proiectare *curat* subiectivă, ceea ce psihologia arată că se poate. Dar să lăsăm acest ușor exemplu de conflict între criterii, care în cele mai multe ocazii se corectează de la sine, fie printr-o mai mare atențiune, fie prin ajutorul unui alt simț, fie prin trecerea oboselii sau vertigiului momentan care a produs imaginea aceea. E un caz când intuiția primă e îndreptată de o alta ulterioară, care nu e greu să se recunoască [40] de mai bună, nu numai fiindcă se acordă cu spusele celui alt criteriu și cu datele celorlalți oameni, ci și prin netăgăduita superioritate a condițiilor în care se execută. Să lăsăm acest exemplu, în care enorma însemnătate pe care în această privință o are psihologia nu poate să se simtă bine, și să trecem la cazuri de intuiții constante, sănătoase, generale, cari sunt în nearmonie cu exigențele celui de al doilea criteriu. Să luăm de pildă chestiunea colorilor. Pentru simțurile tuturor și totdeauna colorile au trecut ca aparținând obiectelor externe însele. E un lucru care se impune cu puterea unei intuiții imediate și nedezmințite. Cu toate acestea, pe baza celui alt criteriu, obiectivitatea lor se refuză. Colorile nu pot fi obiective, fiindcă introduc în lanțul fenomenelor naturii contraziceri de acelea cari sfârșesc unitatea lor armonioasă. E un lucru care, simțit din antichitate, a fost afirmat cu toată tăria și autoritatea la începutul epocii moderne de către *Galileu, Hobbes, Descartes*. Obiectiv nu există decât întindere și mișcare. Colorile sunt adăogiri subiective la excitarea externă. Și totuși ce poate să pară mai *real* decât realitatea externă a colorilor? Rezolvirea conflictului ar fi cu neputință de n-ar interveni psihologia, care să arate – cu tot aparatul și autoritatea științifică – amestec de elemente subiective în actul oricării senzațiuni. Fără această intervenție, toată știința naturii, bazată numai pe mișcare, ar fi problematică în aceeași măsură ca teoremele spațiului cu n dimensiuni. Din chiar acest exemplu poate să se vadă prețiosul auxiliar care este psihologia pentru oricare stabilire științifică, și cu atât mai mult cu cât stabilirea este mai profundă. Fără confirmarea psihologiei, fără judecarea ultimă a ei, nu s-ar putea hotărî mai nimica și nu s-ar putea niciodată să se separe temeinic un sistem de creații imaginare, bine înlănțuite, de un sistem de adevăruri obiective. Evident, rămâne totdeauna ca probă a adevărurilor de știință putința prevederii și putința noastră de orientare. Însă această probă confirmativă (prevederea și orientarea) nu servește mai niciodată decât unui anume *grad* de explicare și înțelegere a realității. Îndată ce o explicare depășește un anume grad de adâncime, putința prevederii nu mai e în astă privință de folos – și acesta este tocmai cuvântul pentru care *psihologia*, care, pe baza celor spuse, e un auxiliar al tuturor științelor, rămâne mai presus de toate și cu deosebire auxiliarul *filosofiei*.

[41] Să luăm un exemplu. De pildă problema realității spațiului, o problemă capitală pentru filosofie. Știința care urmărește stabilirea și locul principiului ultim (fie acum că îl va declara și incognoscibil) nu poate să înlătore din cadrele sale problema în chestiune. Fie că declară *materia* de bază, fie *spiritul*, fie *altceva*, trebuiește (cu deosebire în ultimele două cazuri) să discute problema spațială. Ce este spațiul? Este el obiectiv? Spațiul este dat intuiției noastre ca o realitate obiectivă nediscutată. În același timp, niciodată prevederile noastre și orientarea practică nu

au să-i dezmință existența. Am văzut însă că nu e numai acesta criteriul stabilirii. Orice realitate nu trebuie să contrazică suma realităților recunoscute și mai ales să nu se contrazică pe sine^{2[n.1/p.41]}. În această privință, însuși spațiul, sigurul și obligatoriul spațiu, dă loc la contradicțiuni. Divizibilitatea nelimitată a oricărei porțiuni spațiale, ceea ce atrage după sine un infinit *actual realizat* (pe când infinitul nu poate fi conceptibil decât numai *virtual*) sau cazul:

în care linia $A-\infty$ trebuie socotită mai mare decât linia $B-\infty$ cu distanța $A-B$, ceea ce atrage afirmarea unui infinit mai mare decât altul, ceea ce este o imposibilitate, arată contraziceri efective înlăuntrul noțiunii spațiale. Cum poate filosofia să iasă din această împrejurare? Criteriile se ciocnesc. Ce trebuie să conchidă? Celelalte științe pot să tacă, filosofia însă nu. O concluzie care să respecte exigențele celui de al doilea criteriu și care totuși să împacă și pe ale celui alt – fără aceasta nu poate face afirmări valabile și recunoscute – se poate obține numai cu intervenția psihologiei. Psihologia poate să arate că la ideea de spațiu contribuie factori subiectivi. Fie că primim explicarea nativistă, fie cea genetică (cu intervenția sintezii psihice), elementele subiective cari se alătură sunt evidente, efective. Atunci, dacă este așa, subiectivitatea spațiului, cerută de contrazicerile acestei noțiuni, poate să fie afirmată, amuțindu-se vocea intuiției directe. Nu e suficient să presupui pe anume considerente că un lucru e iluziune – cu atât mai mult cu cât alte considerente [42] s-ar putea să se împotrivescă. Explicarea satisfăcătoare trebuie să arate și originea acelei iluzii presupuse. Pe lângă ce e, să mai arăți și de ce e. Acest din urmă lucru îl realizează psihologia. Ea este instrumentul cu care filosofia se slujește pentru tranșarea celor mai profunde și celor mai subtile dintre problemele sale. Orice realități obiective sunt date în conștiința subiectivă. Și în prezentarea lor, a tuturor, subiectul nu șade indiferent, pasiv. Dezlipirea acelor însușiri externe, pe care logica o face nenumăratelor fenomene, psihologia vine s-o întărească – în contra intuiției directe –, arătând că sufletul lucrează, intervine, și ca atare poate să schimbe...

Iată cuvântul pentru care psihologia este un auxiliar indispensabil stabilirilor filosofice. Iată pentru ce, rămânând o știință de sine stătătoare, păstrează o legătură deosebită cu filosofia. Pentru că datele psihologiei nu sunt numai elemente ale sintezii – alături de multe altele –, ci și instrument al aceleia, în momentele cele mai importante^{3[n.1/p.42]}.

Psihologia este așadar o știință *filosofică* sau, cu o expresie concretă, un adjuvant al filosofiei. S-a întâmplat însă și cu dânsul aceea ce în repetite rânduri s-a petrecut în istorie cu atâția adjutanți. A căutat până la urmă să pună stăpânire, să înlăture, să înlocuiască, pe monarhul lângă care se afla. Cu aceasta am ajuns la a treia părere enunțată, după care psihologia ar fi însăși baza filosofiei, substratul acesteia din urmă. Două au fost căile pe [43] cari s-a putut ajunge la această con-

cepțiune, și pe care să le numim provizoriu, după numele celor mai tipici dintre reprezentanții lor: calea *schopenhaueriană* și cea *berkeleyană*. Amândouă căile acestea – cu consecvență urmate – ajung în cele din urmă la psihologizarea filosofiei, prin subordonarea tuturor legilor lumii la legile sufletești. Deosebirea dintre ele stă numai în aceasta că, la Berkeley bunăoară, subordonarea tuturor fenomenelor la viața sufletească se face privindu-le ca *acte*, în timp ce Schopenhauer le subordonează chiar din punctul de vedere al *cuprinsului*. Concepțiunea unitară a lumii – pe care o râvnește orice filosofie – se face în ambele cazuri pe baze sufletești, absorbind în sfera vieții psihice pe toate acele fenomene cari păreau o clipă că o depășesc. Ce zice Schopenhauer? Esența tuturor fenomenelor este voința (o realitate de ordine sufletească). Forma lor materială e numai modul cum apar. Voința este fondul existenței, fiindcă pe dânsa o percepem *imediat* în noi. Urmează atunci, mai departe, ca toate realitățile existente să poată fi derivate din legile voinței, identificată aicea cu impulsivitatea. E drept că Schopenhauer nu încearcă în a sa filosofie o derivare sistematică a fenomenelor percepute din principiul ce și l-a ales, cum se află de pildă în filosofia hegeliană. Numai sporadic se găsește încercarea de a privi mișcarea fizică drept *efectul* nemijlocit al impulsivității sufletești. Subordonarea urmărită e îndeobște executată numai în mod descriptiv. Rezistă acum la o analiză serioasă? E cert că niciodată legile chimiei, fizicii sau astronomiei nu vor putea fi deduse din legile voinței. Atracțiunea în raport cu pătratul distanței, valența carbonului, legile electricității nu pot, prin a lor natură, să fie derivate din nicio lege sufletească. Ele se arată ca ceva heterogen, care nu pot să fie înghițite în sfera – cât de largită – a vieții sufletești. Oricare ar fi asemănarea între o impulsivitate psihică și o mișcare materială, fiecare din ele se derivă din principii de explicare heterogene. O încercare contrară ne întoarce la vechiul antropomorfism. Dacă ar fi să facem o critică generală a doctrinei schopenhaueriene, ar trebui să mai spunem că din legile voinței nu pot să fie derivate nici chiar celelalte fenomene sufletești. Pentru concluziunea noastră ajunge să arătăm că lumea fizică cu legile sale, cu principiile ei directive, nu pot să se subordone vreunui principiu sufletească (un lucru enunțat în treacăt [44] chiar de la începutul studiului de față), fie acum că pe acest principiu îl concepem ca o pură voință, fie ca o realitate psihică complectă, care gândește, simte și voiește, cum îl concepe bunăoară Wundt. Și fiindcă a venit vorba de Wundt, trebuiește să spunem că marele filosof contemporan combate categoric tendința schopenhaueriană a acelei derivări^{4[n.1/p.44]}. Totuși, ne putem întreba în treacăt, este aceasta în armonie cu ultimul său principiu? Esența existenței după dânsul este gândire, simțire și voință. Dacă aceasta este esența, pentru ce nu s-ar putea deduce dintr-însa forma de apariție a realității, forma materială? E drept că nici culoarea nu poate să fie derivată din vibrațiile eterate care o produc. Dar aceasta se explică tocmai prin aceea că la a ei înfăptuire contribuie nu numai vibrațiile eterate, ci și subiectul percepător. E așadar o dualitate, și nu dualitate homogenă. Tot așa stă lucrul și în concepția lui Wundt? Acolo sunt realități pur spirituale cari se manifestă și se înrăuiesc. De ce atunci fondul nu poate să derive forma? Afirmând

neputința derivării, se admite latent intervenția unui alt principiu, străin de viața sufletească, se admite dualismul, pe care nu îl acceptă Wundt^{5[n.2/p.44]}.

Închizând această paranteză, putem strânge rezultatele discuției făcute într-o concluziune. Legile psihice nu pot să-și subordoneze legile lumii fizice. Psihologia nu poate să fie baza sintezii totale, fiindcă sunt realități efective cari o depășesc.

Critici asemănătoare se pot aduce și concepțiunii lui Berkeley, care de altfel se deosebește de concepția precedentă. Aicea psihologizarea nu se face prin animarea lumii fizice. Aicea calea este alta, nu privește lucrurile și nu le psihologizează atât ca [45] *conținut*, cât considerându-le în primul loc ca act. Avem o concepție imanentă. Ce spune Berkeley? Toate fenomenele materiale sunt în fapt senzațiile noastre. Eliminăm din corpurile fizice ceea ce se recunoaște ca aport subiectiv, și nu mai rămâne absolut nimic. Orice realitate este un act de conștiință. Chiar concepția unei realități neatârinate e un fapt sufleteș. Lumea e reprezentarea noastră; fenomenele date, complexe de senzațiuni. Din psihic nu putem ieși. Materia este de natură psihică, și așa numita lume fizică nu e decât reprezentarea noastră, privită independent de noi. Iată fenomenologia lumii înglobată pe o altă cale în cercul vieții sufletești. Berkeleyanii nu au urmărit îndeobște subordonarea legilor materiei la legile strict sufletești. Sistema a fost de regulă alta. S-a[u] lăsat fenomenelor materiale (complexelor de senzațiuni) legile lor deosebite, recunoscându-se că raportul senzațiilor între ele este altul decât acela de la ele la subiect. Numai că, deși deosebite de acelea ale subiectului propriu-zis, și ele sunt tot *psihice*. O extindere a numelui de psihic, chiar la legi deosebite de acelea ale subiectului percepător. Sistemul preoților cumsecade, care botează unele mâncări de dulce ca mâncări de post, spre a putea să le mănânce în anume zile sfinte. Evident, o astfel de concepțiune atrăgea după sine mari dificultăți. Din moment ce nu există realitate decât numai în conștiință, și cum aceasta este intermitentă, toată complectarea lanțului de senzații pentru a salva continuitatea lumii fizice – și deci știința naturii – se făcea îndeobște cu mijloace ad hoc. Consequent cu acest principiu, trebuia contestată știința naturii în forma ei obișnuită. E cazul lui Berkeley, întemeietorul. Pe de altă parte, monismul psihologic, pentru a nu fi un monism *nominal*, trebuia să urmărească totodată, chiar în această formă, reducerea legilor fizice (adică raportul senzațiilor între ele) la legile subiectului percepător. Trebuia să se derive aicea toate fenomenele și a lor conexitate din energia subiectului percepător. O situație cu dificultăți enorme, cari nu se puteau înlătura. De aceasta însuși Berkeley a trebuit să introducă acțiunea divinității, pentru a putea să explice ivirea diferitelor reprezentări. A adus în colaborarea legilor psihice o făptură cu energii superioare, nereductibile așadară la legile psihice umane, și deci la sfera *psihologiei*. Concluziunea este aceeași și aici. Tărâmul legilor și al faptelor sufletești e îngrădit de [46] alte fenomene pe cari nu le poate cuprinde, dar pe cari nicio sinteză filosofică nu poate să le elimine. Psihologia cu legile sale nu poate să formeze baza sintezii, fiindcă alături și în afară din ele sunt fenomene și raporturi ce nu se pot încorpora.

Dar chiar dacă am admite această încorporare, chiar dacă am presupune o posibilă derivare a lumii fizice din conținutul vieții sufletești – ceea ce am văzut de

altfel că nu e cu putință –, chiar în cazul acesta tot n-am putea să spunem că psihologia este baza sintezii universale. Pentru că în afară de lumea fizică, mai rămâne o categorie de realități a căror similară derivare e încă pusă în discuțiune. Acestea sunt regulile *logice* și principiile de *cunoaștere*. Logica și teoria cunoștinții, aceste două domenii pot de asemeni să stea neînglobate de știința psihologiei. Așa se explică cum mai ales în ultimul timp s-a[u] făcut eforturi în această privință, care trebuie să le discutăm. Chestiunea derivării lumii fizice din lumea sufletească a rămas în penumbră. Astăzi se încearcă cu deosebire înglobarea la psihologie a logicii și a teoriei cunoștinții, într-un cuvânt a filosofiei formale și quasi-formale. Lumea fizică, cu balastul ei de materie brută, nu a putut să fie dedusă din nespațialele fenomene sufletești. Poate e mai lesne să se deriveze principiile de logică, categoriile și noțiunile cunoștinții noastre generale. Nu s-a putut să se psihologizeze filosofia materială, să se încerce cu cea formală. Sau – cu exactele epitete ale lui Wundt – ceea ce nu s-a putut cu filosofia *devenită* să se încerce cu filosofia *în devenire*⁶.

Să luăm la început în discuțiune logica. Ce se spune de partizanii psihologizării ei? Orice noțiune, orice regulă *logică*, este totodată și un act psihic. Da – s-a răspuns –, este un act psihic, dar tot așa cum sunt de pildă și axiomele matematice, fără ca nimeni să fi urmărit vreodată să le deducă pe acestea din legi sufletești și să subordoneze cu aceasta matematica psihologiei. E drept că operațiile logice le tratează și psihologia, dar cu totul dintr-un alt punct de vedere. Pe când logica studiază acele operații pentru a degaja condițiile lor *obiective* și raporturile lor, psihologia cercetează chipul în care ele se produc *în conștiință*, ce activități și procese sunt pentru asta în joc. Prima cercetează valoarea lor *obiectivă*, a doua geneza lor *în conștiință*. Și cum conștiința este mediul de ivire al acelor noțiuni, psihologia studiază numai legile după care ele apar în [47] acel *mediu*, iar nicidecum valabilitatea lor obiectivă, pe care tocmai o studiază logica. În rezumat, psihologia studiază legile de înfăptuire ale acelor operații în conștiință, logica valoarea lor externă. Evident două terenuri deosebite, tot așa după cum deosebită ar fi cercetarea condițiilor după care un spic de grâu e bun de cercetarea legilor după care grâul crește și evoluează din pământ. Și la întâmpinarea că numai conștiința e locul de ivire al acelor noțiuni, se poate arăta că și pământul e singurul loc de creștere al spicelor de grâu...

În al doilea rând, metoda logicii e fundamental deosebită de a psihologiei. Metoda acesteia este introspecțiunea. Cel mult observarea sufletelor străine cu controlul introspecțiunii. Logica, dimpotrivă, își extrage regulile sale cercetând diferitele științe, văzându-le forma și procedura. În sfârșit, se mai poate spune că regulile logicii sunt *presupuse* de psihologie ca de oricare altă știință, așa că nu se poate să se derive din ea^{7[in.1/p.47]}.

Să confirmăm acuma aceste întâmpinări generale printr-o examinare mai amănunțită a cazului cercetat. Să luăm anume câteva operații parțiale spre a arăta complectă heterogeneitate a punctului psihologic și a celui logic, care să facă imposibilă unificarea lor. Să luăm întâi o operație elementară: *judicata*. Din punct de vedere psihologic (al genezei lor în conștiință), judecățile sunt de regulă *analitice*.

Când zicem de pildă: „Trandafirul este roșu” ori „Zăpada este albă”, care a fost procesul psihologic al acestui act? Am avut la început o reprezentare totală a trandafirului cu a lui culoare împreună cu celelalte însușiri. Apoi, ca să ajungem la judecata citată, am descompus reprezentarea totală de una din însușirile sale și le-am prezentat despicate. Prin urmare, procesul a fost analitic, am mers de la unitate la multiplicitate, de la total la diferențial, lăsând în locul unității primitive copula judecății. Aceasta este de regulă geneza psihologică a oricărei judecăți: descompunerea totalului în elemente pe baza analizei. Psihologicește așadară, judecata este întâi de toate analitică. Cum stau lucrurile din punct de vedere logic (din punctul de vedere al raportului *obiectiv*)? Din acest punct de [48] vedere, mai toate judecățile sunt *sintetice*. Noțiunea roșu nu e o parte integrantă a noțiunii trandafir, fără de care această noțiune să nu se poată gândi. Ca chestiune de raport obiectiv, noțiunea e adaosă, judecata deci sintetică. Chiar dacă am admite ceea ce au remarcat unii logicieni⁸, că judecățile sintetice devin cu timpul analitice, totuși rămân sintetice ca chestie de *origină*. Judecăți analitice propriu-zise, de-a capul analitice, sunt foarte puține (d. ex.: „Materia este întinsă”), și de regulă sunt tautologii^{9[n.1/p.48]}. Din chiar acest exemplu se poate vedea heterogeneitatea tractării psihologice față de tractarea logică. În prima tractare, aceeași operație e analitică, în cea de-a doua, sintetică. Nu sunt aceste terenuri complet deosebite?

De la o operație elementară, să trecem la o metodă. Să alegem o metodă de cercetare: *analogia*. E o operație prin care, din faptul că două lucruri se acordă într-o serie de note (A, B, C), conchidem că ele se acordă și într-o altă notă (D), pe care n-am constatat-o decât numai la unul din ele. Când și în ce măsură se impune *psihologicește* o analogie? Evident, în măsura în care am constatat la cele două lucruri comparate *mai multe* note comune. Așa cere mecanismul asocierii. Să presupunem că am găsit la un lucru notele A și D. Aceste note s-au asociat între ele, așa că atunci când regăsesc pe A la un alt lucru, tind să-l complectez prin asociere cu D. Această tendință internă nu poate să fie însă totdeauna deopotrivă de tare. Pentru cuvântul că A, care într-un caz l-am găsit asociat cu D, în alte multe cazuri nu era asociat. Tot așa stau lucrurile dacă în loc de A avem grupa AB? Această grupă pe care am găsit-o asociată cu D, tocmai fiindcă e grupă, n-am putut s-o mai găsim în aceeași măsură asociată și cu alte noțiuni. Pe când A era numai un element, AB formează un obiect individual (sau se apropie), așa că n-am mai putut să-l găsim și cu alte elemente asociat în măsura în care l-am găsit cu D. Cu atât mai mult are să se întâmple cu o grupă și mai mare ABC, deci și mai individualizată. Asocierea ei cu D, o asociere constantă, are să tindă și mai mult la chemarea lui D în conștiință decât simplul A sau chiar AB, și așa mai departe. Cu cât elementele comune a două lucruri sunt mai numeroase, cu atât psihologicește *analogia*, [49] adică realizarea asocierii cu elementul stingher, are să se impună mai tare.

Tot așa stau lucrurile și logicește? Aicea dimpotrivă, *numărul* notelor comune nu are însemnătate. Sunt multe notele comune dintre Pământ și Lună, și cu toate acestea nu se conchide prin analogie că Luna este locuită, cum s-a conchis asupra

lui Marte bunăoară¹⁰. Pentru ce? Pentru că logicește (adică din punctul de vedere al valabilității obiective), regulile analogiei sunt cu totul altele. Aici analogia se impune în măsura în care respectă aceste două condițiuni: 1) Ca să nu se găsească în lucrul asupra cărui se conchide elemente cari contrariază prezența elementului conchis. 2) Pe cât e cu putință, elementul conchis să stea în dependență de elementele găsite comune. Logicește, numărul notelor identice – care psihologicește avea un rol covârșitor – e cât se poate de indiferent. La psihologie avea *toată* valoarea. La logică, mai nicio valoare.

Din toată această cercetare mai detaliată sper că a putut să se vadă neputința de a reduce logica la psihologie și de-a o considera pe aceea ca pe un capitol al acesteia din urmă. Psihologia justifică realitatea unui lucru în conștiință. Logica justifică realitatea lui obiectivă. Ceea ce justifică prima nu sunt decât *credințele*. Niciodată *știința*, fie chiar în forma ei de ipoteză. E drept că uneori credințe sufletești pot fi și adequate adevărului obiectiv. Însă aceasta nu pentru motive psihologice, ci pentru rezoane logice, dacă pot să se găsească pe deasupra. În această privință, „simțul comun” a surprins destul de bine adevărul. În viața curentă, motivele psihologice nu se iau ca justificare, ci numai ca scuză. Un fapt neadmisibil logicește se poate *scuza* psihologicește...

După ce am văzut că principiile logice nu pot să fie nici ele absorbite în sfera legilor sufletești – decât numai în ce privește geneza lor în conștiință, lucru de care logica nu se interesează –, să cercetăm acum lucrul cu privire la teoria cunoștinții. Din capul locului ar putea să se prevadă că nici categoriile cunoașterii nu au să se derive din legi sufletești. În adevăr, această ultimă disciplină, deși mai materială decât logica, se împărtășește însă cu toate atributele ei. Pe când logica cercetează raporturile formale ale oricărei realități posibile, teoria cunoștinții se ocupă cu presupunerile materiale ale oricărei realități posibile, cu acele [50] categorii de noțiuni generale în care se subsumă orice realitate (cauzalitatea, substanța etc.). Această tractare e, întocmai ca și tractarea logică, alta decât a psihologiei. Un semn ar fi pentru aceasta și împreunarea logicei cu teoria cunoștinței, pe care o săvârșesc unii autori¹¹[n.1/p.50]. Teoria cunoștinței ține linia de mijloc între cele două mari doctrine ale filosofiei: logica (filosofia în devenire) și metafizica (sinteza realizată)¹². Mai puțin formală decât prima și mai formală decât cea de-a doua. Și cum nici prima, nici a doua nu pot fi încorporate de psihologie, se poate spune că nici teoria cunoștinței n-are să fie încorporată.

Două au fost încercările mai de seamă de a se face această subordonare. Încercarea lui Hume și cea modernă a lui Mach.

În prima încercare se caută subordonarea principiilor de cunoaștere (măcar a unora din ele) unei noțiuni psihologice, noțiunea „obișnuință”. În a doua, tot unei noțiuni psihologice, „economia forței, cea mai mică osteneală”, noțiune care, deși estinsă la întreaga natură, are însă o clară obârșie sufletească. E cu putință ca principiile cunoștinții să fie derivate din obișnuință? Să luăm de pildă cauzalitatea. Legătura cauzală – așa-numită cauzală – dintre A și B, zice Hume, nu e decât re-

zultatul obișnuinții de a lega laolaltă aceste două fenomene. Din obișnuință însă n-ar putea să rezulte decât numai puternica tendință de a lega pe A cu B, de a spune: de câte ori apare A, o să apară B. Cauzalitatea însă spune ceva mai mult. Cauzalitatea – după cum observă *Riehl* – spune: va apare B *fiindcă* a apărut și A. Acest „fiindcă” nu poate să-l derive obișnuința, din propria ei fire. Cauzalitatea așadar – regina categoriilor – nu poate să fie derivată din conceptul obișnuinții¹³.

Același lucru poate să se spună și despre concepția economică a lui Mach^{14[n.2/p.50]}. Nici tendința de puțină sfortare nu poate să derive pe acel *fiindcă*. Cauzalitatea nu poate fi produsă nici de această lege psihologică, chiar de s-ar putea să se accepte nefericita înlocuire – pe care Mach o încearcă – a principiului de cauzalitate prin noțiunea prea largă de „funcțiune” sau prin cea prea îngustă de „constanță a energiei”...

[51] Această ultimă concepție discutată amestecă – după cum remarcă Wundt – (în teorie, fără ca autorul ei să aibă și consecvență practică) ceea ce e adevărat cu ceea ce e părere subiectivă, ceea ce e simplu cu ceea ce e exact, ceea ce e sigur cu ceea ce e ipotetic, prin urmare trece cu vederea distincțiunii care de când este știința s-au păstrat și respectat. În adevăr, criteriul celei mai mici sfortări, sau criteriul simplității, e mai mult un criteriu estetic. Arta cu știința se găsesc amestecate în procedurile lor. Întocmai ca și Hegel, care spusese odată „ceea ce e rațional este real”, noua teorie ar putea să spună „ceea ce e simplu și comod la cugetare, asta e real”. După *panlogismul* hegelian avem acum un *panpsihologism*. Dar tot așa după cum din principiile logice n-a putut să derive Hegel existența, tot așa din legile psihice nu poate să se derive realitatea, fie chiar în partea redusă a principiilor ei generale...

Teoria cunoștinții, întocmai ca și logica, întocmai ca și metafizica (și cu aceste trei doctrine se încheie filosofia propriu-zisă), nu pot să se derive din viața sufletească, nu pot să se-nglobeze în psihologie. Legile logice, principiile de cunoaștere, legile metafizicii – cu fenomenele subsumate – sunt realități *date* conștiinței, iar nu derivabile din ea. Sunt fapte ireductibile, fapte prime, față de viața sufletească^{15[n.1/p.51]}...

[52] Să căutăm a ne rezuma. Sfera legilor psihice, a cărei extindere e fără îndoială mare, se află limitată de două praguri. Pragul fenomenelor fizice, la care se oprește – și prin această oprire nu poate să alcătuiască baza metafizicei –, și pragul principiilor generale de cunoaștere și înlănțuire – și cu aceasta nu poate să fie baza filosofiei formale, reprezentată prin alte două științe. Într-un cuvânt, psihologia nu poate să constituie baza filosofiei în înțelesul arătat și în înțelesul urmărit la diferite epoce și de feluriti cugetători. În același timp, nu trebuie să subscriem tendinții contrare – deopotrivă de exagerată – care reduce psihologia la o știință specială, care păstrează cu filosofia raportul identic tuturor științelor speciale. Teoria care o credem justă e teoria intermediară. Fără a fi baza filosofiei, nu poate sta nici pe aceeași treaptă cu celelalte științe speciale. Ea este o știință *auxiliară* a filosofiei. Ținta filosofiei, adică stabilirea realității obiective, absolut obiective – iar nu numai parțial obiective, cum e cazul la celelalte științe –, se îndeplinește prin mijloace *logice*, iar nu *psihologice*. Criteriul stabilirii este acel indicat înainte, „anume lipsa

de contrazicere cu înconjurimea și cu ele însele a realităților stabilite”¹⁶[n.1/p.52]. Acest criteriu e ajutat în a sa instrumentare de psihologie. Aicea însă se poate pune o întrebare naturală. Dacă psihologia dă proba supremă a justeții de aplicare a aceluia criteriu, oare n-ar putea să-l înlocuiască, și în mod superior? De pildă, într-o anume realitate dată, criteriul „lipsei de contrazicere” cere eliminarea unor *anume* elemente din conținutul ei *obiectiv*. Psihologia vine să confirme justetea procedurii, arătând că la reprezentarea acelei realități a contribuit – printr-o activitate dovedită – și subiectul percepător. Atunci se pune întrebarea: dacă psihologia poate să arate, în orice intuiție dată, contribuția subiectului percepător – arătare care amuțește pretenția de obiectivitate a intuiției directe –, atunci n-ar putea să înlocuiască criteriul „lipsei de contrazicere”, care, oricât se im[53]pune, nu poate să înlătorească glasul intuiției directe, așa cum poate psihologia, arătându-i geneza, elementele, proveniența? Și cu aceasta nu se ridică iarăși psihologia la rangul de unde întâmpinările precedente au căutat s-o-ndepărteze? Psihologia arată contribuția subiectului. N-avem decât să extragem toată această parte din reprezentarea totală, și atunci ne găsim – prin mijloace mai obligatorii și mai hotărâtoare – în fața adevărului *obiectiv*. Apoi tocmai aicea este un lucru care trebuiește relevat. Psihologia, lăsată singură, nu arată de regulă decât faptul *general* al activității subiectului în orice percepțiune, iar nicidecum care este partea precisă de contribuție a subiectului, alături de realitatea obiectivă. Ce anume elemente străine se adaugă, sau chiar dacă se adaugă elemente *streine*, asta nu o arată, psihologia dovedește numai că subiectul e activ. La orice percepțiune subiectul lucrează.

Dacă este așa, rămâne însă deschisă întrebarea: oare în acea activitate a subiectului se corupe realitatea obiectivă ori se reproduce exact? Fiindcă chiar în cazul reproducerii exacte, nu se exclude activitatea subiectului, ci dimpotrivă, se cere; chiar în cazul când perceperea dată nu ar fi cu realitatea obiectivă unul și același exemplar – ceea ce ar părea că derivă din faptul activității subiectului –, totuși, alterarea obiectivității nu urmează de la sine. Arborul pictat pe pânză nu este – vorbind numericeste – același cu arborul extern reprodus. Totuși, nu urmează că reproducerea nu a fost fidelă, că a denaturat realitatea. Arborul din natură nu a trecut el însuși pe pânza pictată. A trebuit pentru a lui reproducere pe pânză – admitând că reproducerea ar fi fost exactă – activitatea efectivă a pictorului. Fie că a fost exact reprodus, fie că nu, *activitatea* pictorului a fost necesară. În niciun caz activitatea pictorului nu poate fi luată ca dovadă că arborul de pe pânză nu reproduce bine arborul din natură. Așa stau lucrurile și aici; activitatea subiectului nu poate fi luată ca o probă a denaturării obiectivității. Să luăm pentru mai multă claritate un exemplu. Să luăm iarăși ideea de spațiu. Am spus că se explică în două moduri formarea psihologică a acestei idei. Cu teoria nativistă și cu cea genetica-empiristă. După ultima teorie, activitatea spontană a subiectului *sintetizează* într-un mod specific diferite impresii vizuale și tactile și construiește cu ele ideea de spațiu. Rămâne însă întrebarea: cu această construire [54] nu reproduce fidel realitatea? Această construire nu e ca și în exemplul pictorului de mai sus, o activitate de re-

producere exactă? O imagine, pentru a fi exactă, nu trebuie să neapărat să rezulte din acceptarea pasivă a unei impresiuni. Nici să fie o degajare de chiar particule externe, cum afirma odată Democrit, nici să se imprime din afară ca inelul pe ceară, cum voia Aristotel. Chiar dacă e construită printr-o activitate internă, nu urmează că e construită schimbat. Același lucru și în teoria nativistă, cu toate că lucrul ar părea mai greu. După această teorie, avem în noi ideea spațiului înăscută, și-o adăogim ca atare excitărilor externe. Chiar în acest caz rămâne întrebarea: această idee a patrimoniului minții noastre e oare pur subiectivă? Nu are și-un corelat obiectiv? Nu urmează că un lucru care-l pun de la mine este numai al meu, că nu există și aiurea, și altundeva. Nativismul arată numai ce se petrece în mine la înjgheburile acelei idei, fără să se pronunțe dacă acea idee este numai a patrimoniului meu. Ar putea să corespundă și obiectivității; ar putea și să nu corespundă – însă nu pentru cuvântul că e pusă de la mine. Analiza psihologică, așadar, nu poate în această privință să afirme nimic hotărât. Ar rămâne sterilă în concluzii, de nu ar fi ajutată de metoda logică, de criteriul „lipsei de contradicție a realităților cu sine”. Numai acest criteriu poate să propuie părțile ce trebuiesc eliminate. Psihologia arată posibilitatea neobiectivității lor. Care sunt acelea – primordial să arate – psihologia nu poate îndeobște s-o facă. De aceea, ea nu poate să înlocuiască metoda logică, ci numai s-o întărească^{17[n.1/p.54]}. E suficient însă și atâta [55] ca să continuăm a recunoaște că față de filosofie, psihologia este o prețioasă știință auxiliară. Orice realitate (fie ea fizică, fie operație logică etc.) este totodată și un act psihic. E un principiu exact, care însă nu conduce la psihologism. Dacă scoatem din sinteza filosofică fenomenele psihice propriu-zise (căci și aceste sunt elemente ale sintezii), între viața psihică și restul realităților sintezii nu poate fi subordonare, ci numai un *parallelism*. În acest caz cel mult se poate spune – și aici cu toate restricțiile cuvenite – că în ocazii de obscuritate a fenomenelor sintezii se poate cere detalii prețioase de la seria paralelă, adică de la lanțul fenomenelor psihice. Cum există un paralelism psiho-fizic (considerat ca principiu empiric), există și un *parallelism psiho-filosofic* în înțelesul indicat. Legile psihice sunt sau înglobate în lăuntru sintezii totale, și atunci psihologia se are către filosofie ca parte la tot (ca orice altă știință)^{18[n.1/p.55]}, sau, în ce privește restul fenomenelor sintezii (ireductibila viață sufletească), legile psihice pot fi consultate, pentru lămuriri și întăriri, în virtutea paralelismului lor neîncetat. Deci încă o dată auxiliar al filosofiei, iar nicidecum baza ei...

I. PETROVICI

NOTE

^{1[n.1/p.36]} Un criteriu după care se pot [în original: *se poate* – vezi *Nota asupra editării*] deosebi cu siguranță realitățile care sunt *ultime* de acelea care sunt derivate este după Heymans (*Einführung in die Metaphysik*) [Gerardus Heymans, *Einführung in die Metaphysik, auf Grundlage der Erfahrung*, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1905] următo-

rul: între cele dintâi se află o înlănțuire cauzală adevărată, pe când la cele din urmă numai o pseudo-cauzalitate. Sau mai precis, pe când aceste din urmă fenomene se pot realiza chiar atunci când antecedentul lor lipsește, când rămâne neexprimat și neîntâmpnat (pentru că ele sunt numai o derivare a altui lanț de fenomene mai profund și mai fundamental, prin a căruia depănare se deapănă de la sine și firul derivatelor sale, chiar când vreo verigă din acestea rămâne din anume motive neexprimată), la realitățile ultime dimpotrivă, când una din ele lipsește, o să lipsească cu necesitate și consequenta ei. Bazat pe acest criteriu, Heymans conchide – contrariu afirmării noastre – că pe când fenomenele fizice (materiale) sunt fenomene derivate, înlănțuite între ele printr-o pseudocauzalitate, fenomenele psihice, dimpotrivă, sunt fundamentale, ultime. O casă, de pildă, va fi și va rămâne arsă, chiar în cazul când incendiul, cauza fizică [37] a arderii – vorbind filosoficește – nu va fi existat ca incendiu, prin aceea că nu se va fi găsit pe acolo niciun ochi care să-l perceapă ca atare. La fenomene psihice, lucrul acesta nu e cu puțință. „Wird eine Kette gesetzlich verbundener psychischer Vorgänge irgendwo durchbrochen, so ergibt sich ausnahmslos, daß auch die weiteren Glieder der Kette entweder ganz ausbleiben, oder doch anders sich darbieten als sonst der Fall gewesen wäre.” (p. 255). Dacă așadar materialismul nu ar fi cu puțință, spiritualismul (sau cum îi spune Heymans, monismul psihic) însă, da. Fiind de acord cu Heymans în ce privește pseudocauzalitatea lanțului de fenomene materiale, nu putem însă – pe chiar baza distincțiunilor sale – să conchidem alta cu privire la fenomene sufletești. Tot așa după cum la fenomenele materiale seria cauzală poate fi întreruptă fără prejudiciul fenomenelor subsecvente, tot așa se poate petrece lucrul și în șirul fenomenelor sufletești. Să luăm un exemplu. Un lanț de reprezentări legate prin asociare: A–B–C, fie prin asemănare, fie prin contiguitate. După teoria lui Heymans, în cazul când de pildă B are să lipsească, va trebui cu necesitate să lipsească și C (fiindcă aici, după dânsul, nu există un substrat de realități mai profunde care să stabilească trecerea de la A la C, chiar fără apariția lui B).

De fapt însă, lucrul nu se petrece așa. Se poate trece, și în fapt se trece adesea, de la A la C fără intervenția lui B. Acest mijlocitor poate să rămâie pe dinafară. De câte ori nu rămânem surprinși de faptul că ni se prezintă în conștiință anume amintiri, cari par fără nicio legătură cu gândurile anterioare, fiindcă termenii de mijloc, termenii de joncțiune au rămas neexprimați. Evident, se poate spune că acel B [în original apare, probabil dintr-o greșeală de tipar, *acel A*] s-a petrecut în mod inconștient. Dar tot așa s-a petrecut și fenomenul fizic al incendiului. Din acest punct de vedere, care e punctul opiniei comune, nu se poate face deosebire între fizic și psihic. Dacă însă a lipsit *fizicește* incendiul, a lipsit *psihicește* și B. Și viața psihică are într-însa multe momente care te fac să te gândești că înfățișările ei sunt numai reflexe ale unor evenimente ascunse și profunde, întocmai cum este și lumea fizică, deși nu în aceeași măsură cu ea (acest din urmă lucru în acord cu stabilirea noastră că lumea sufletească este mai profundă ca cea materială).

²[n.1/p.41] *Zic mai ales*, fiindcă primul caz ar putea să se întâmple. Dovadă la descoperirea oricărui principiu de știință care răstoarnă vechea știință.

³[n.1/p.42] S-ar putea arăta și altfel intervenția mântuitoare a datelor psihologiei în conflictul celor două criterii. Arătând anume că între ele se află o ierarhie și stabilind cu aceasta că norma „armonizării fără contraziceri”, deci norma logică, e superioară criteriului intuiției directe. Aceasta cu date de psihologie individuală, psihologie animală și infantilă, de unde să se vadă cum procesele psihice se înlănțuie, se continuă, se desăvârșesc și cum perceperea elementară (căreia ar corespunde criteriul intuiției imediate), se transformă printr-o evoluție progresivă în acte de rațiune superioară (căreia ar corespunde celalt criteriu). Ar fi un mijloc

– deși nu infailibil – de a face să se dea precădere criteriului logic. Pe această bază – lărgită dincolo de marginile îngăduite –, pe baza principiului că orice fel de realitate e pe deasupra și un act psihic, și mai ales că toate instrumentele mintale sunt totodată fapte sufletești, de unde reieșea că psihologia trebuie întrebată în tot ce privește origina, puterea și însemnătatea lor, a crescut de altminteri toată acea literatură filosofică care consideră logica, teoria cunoașterii (poate și metafizica) drept capitole ale psihologiei sau derivate ale ei, și a cărei inexactitate ne vom cerca s-o arătăm îndată.

⁴[n.1/p.44] Între altele, *Logik*³, I Bd. [Wilhelm Wundt, *Logik. Eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden Wissenschaftlicher Forschung*, ed. a III-a revizuită, vol. I, Stuttgart, Verlag von Ferdinand Enke, 1906], s. 546 și 547.

⁵[n.2/p.44] Wundt, cred, nu putea să admită acea derivare și pentru un alt motiv. Din cauza concepțiunii sale asupra „actualității psihice”. Actualitatea psihică o afirmă dânsul cu deosebire fiindcă i s-a părut cu neputință de a lega laolaltă fenomenele psihice cu o substanță invariabilă și simplă, care e admisibilă la baza lumii fizice. Aceeași situație s-ar afla și la derivarea în chestiune. Întâia dată i se părea cu neputință să deducă dintr-o substanță fenomenele psihice, concepute într-o curgere necurmată – acum, tot așa de imposibil să derive din aceste fenomene o substanță neschimbată. Situația e aceeași. Prima dată substanța era pusă la spatele fenomenelor, acum în fața lor. Prima oară bază, acum product. Ca chestiune de înlănțuire, lucrul era identic și, neacceptându-l întâia dată, nu a putut să-l accepte nici acum.

⁶ Pasajul din Wundt la care se referă indirect Petrovici este probabil acesta: „Wie die Metaphysik das *gewordene*, so hat die Logik das *werdende* Wissen darzustellen, die Wege, die zu ihm führen, und die Hilfsmittel, über die das menschliche Denken verfügt. Zwischen Logik und Metaphysik könnte der Erkenntnistheorie eine mittlere selbständige Stellung gegeben werden, als derjenigen Disziplin, die nicht den Inhalt und nicht die Methoden des Wissens, sondern seine Grundlagen zu untersuchen und seine Grenzen zu bestimmen hat.” (Wilhelm Wundt, *Logik*, ed. cit., vol. I, p. 8).

⁷[n.1/p.47] Conținutul acestor principale întâmpinări se găsește expus într-o formă clară în Külpe, *Einleitung in die Philosophie* [Oswald Külpe, *Einleitung in die Philosophie*, ed. a III-a îmbunătățită, Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 1903; sau, mai puțin probabil, ed. a IV-a îmbunătățită, apărută în 1907 la aceeași editură], p. 50, precum și – cu toate că numai în parte – în Jerusalem, *Einleitung...* [Wilhelm Jerusalem, *Einleitung in die Philosophie*, ed. a III-a, Viena și Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1906], p. 44 și 45.

⁸ Printre aceștia se numără Alexander Bain (vezi *Logic: Deductive and Inductive* (ediție nouă și revizuită), New York, D. Appleton and Company, 1887, p. 70) și Christoph Sigwart (vezi, pentru o discuție pe larg, *Logik*, (ed. a II-a revizuită și adăugită), vol. 1, Freiburg, Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1889, pp. 128–149). Primul care privește distincția analitic–sintetic ca fiind una fluidă pare să fie Friedrich Schleiermacher (vezi *Dialektik* (ed. Ludwig Jonas), Berlin, G. Reimer, 1839, pp. 561–567).

⁹[n.1/p.48] Vezi Wundt, *Logik* [ed. cit.], I. Bd., p. 162.

¹⁰ Ne poate surprinde astăzi că Marte este dată ca exemplu de planetă asupra căreia „s-a conchis” că ar fi locuită, dar aceasta era o idee destul de răspândită în mediul intelectual al epocii. Astfel, în 29 august 1907 (practic, chiar în perioada în care putem presupune că Petrovici pregătea articolul de față), *Nature* (vol. 76, nr. 1974, p. 446) publica articolul „Mars in 1907. Observations at the Lowell Observatory”, semnat de faimosul (cel puțin la vremea aceea) astronom american Percival Lowell, principalul susținător al ipotezei vieții inteligente pe Marte. El afirma categoric că observațiile astronomice conduc la ideea că, „în

prezent, planeta adăpostește viață inteligentă și constructivă. [...] Nicio altă supoziție nu este consonantă cu toate faptele observate”. Discuțiile științifice pe această temă (pentru că ipoteza avea și adversari de seamă) erau reflectate și în presa românească a vremii – de pildă în cotidienele *Universul* și *Dimineața* –, dar și în publicații culturale precum *Convorbiri literare* sau *Viața românească*.

¹¹[n.1/p.50] Sigwart, Schuppe, Wundt, Mill.

¹² Petrovici face aluzie din nou la pasajul pe care l-am menționat în nota 6, adică Wilhelm Wundt, *Logik*, ed. cit., vol. I, p. 8.

¹³ Pasajul pe care îl vizează aici Petrovici se găsește în Alois Riehl, *Zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart. Acht Vorträge*, Leipzig, Verlag von B. G. Teubner, 1903, p. 102.

¹⁴[n.2/p.50] Înrudită cu această teorie și pasibilă de aceeași critică este teoria „convențiunii” a lui Poincaré.

¹⁵[n.1/p.51] O chestiune foarte importantă ar fi derivarea din psihologie a moralei – tot o ramură de filosofie, deși nu *teoreticește* așa de însemnată ca celelalte trei. O derivare a principiilor morale din legile psihice s-a încercat în timpul din urmă cu succes. Simțirea durerilor apropielii s-a explicat prin asociere. Respectarea utilului social ca o garanție a utilului individual, în fine, faimosul imperativ intern, prin imitația imperativului extern (a autorității externe). Se mai adaugă la aceasta și o bază înăscută, care, dacă depășește psihologia individuală, nu depășește psihologia speții (cu transmiterea prin hereditate a însușirilor utile). Cu aceasta ar părea că se istovește cuprinsul moralei. Aprioriștii însă susțin că se găsește și aicea un element nereductibil, dat. Acest element ar fi ideea de valoare, sau mai precis facultatea *valorării*. În orice caz, rămâne de observat că nederivabilul moralei nu are aceeași întindere ca nederivabilul logicii și al celorlalte două discipline. Aportul aprioric al moralii ar fi facultatea de valorare, așadar un element elastic, fără tendința determinărilor precise. Așa se și explică pentru ce ideile morale sunt atât de variate, pe când principiile logice sunt uniforme. Aprioricul moralei primește orice formă i-o imprimă împrejurările externe. Aprioricul logic impune dânsul forma. Iată pentru ce o tractare psihologică a moralei îi istovește aproape conținutul, pe când tractarea [52] psihologică a celorlalte trei științe e de la început neputincioasă. Aprioricul moralei – dacă există – nu șade țepăn și nesolubil în lichidul vieții psihice, cum este cazul cu principiile logice, de cunoaștere, cu fenomenele fizice și, cu asta, cu legile metafizice. O psihologizare a moralei o credem în mare parte cu puțință.

¹⁶[n.1/p.52] Criteriul se întemeiază pe axioma identității și contradicției (axiome logice).

¹⁷[n.1/p.54] Dacă analiza psihologică a fenomenului de cunoaștere însuși nu ne spune nimic cu hotărâre asupra obiectivității sau neobiectivității conținutului său, cu atât mai mult nu vom putea conchide absolut nimica fără o prealabilă examinare *logică*, pe baza acelor fenomene psihice cari însoțesc fenomenele cognitive, adică fenomenele de sentiment. Aceste din urmă sunt în astă privință numai ecoul celorlalte și, în cel mai bun caz pentru ele, pot să execute atât cât execută celelalte. Să luăm pentru mai multă precizie un exemplu. De pildă să combatem, călăuziți de Hartman, parte din faimoasa stabilire a lui Kant după care formele generale ale fenomenelor – categoriile – aparțin numai subiectului, cari le adaugă de la dânsul reprezentările sale, reprezentări în ele însele indiferente acelor forme suprapuse. Cari sunt argumentele principale cu cari se poate izbi în această teorie? Mai întâi, urmând enumerarea lui Hartman, un argument de ordine *logică*, anume următorul: dacă materia reprezentărilor date ar fi indife[55]rentă față de formele cu cari o îmbracă subiectul percepător, cum se face atunci statornicia cu care ea se înveșmântă în aceleași și aceleași forme? Pentru ce unuia și aceluiași conținut de reprezentare nu-i adăogăm astăzi o catego-

rie, mâine alta – ci una și aceeași? De ce această constanță, în cazul când reprezentarea însăși nu ne îmbie să alegem numai pe una din ele?

Al doilea argument e de ordine *psihologică* și ar putea suna altfel: dacă reprezentările nu ne-ar sili să le încadrăm în anume și anume categorii, atunci în momentul când le aplicăm categoria ar trebui să percepem prin introspecțiune un simțământ de *obligație*, de *constrângere*.

Evident, argumentul psihologic (luat din manifestarea afectivă) alcătuiește o prețioasă întărire a argumentului logic. Să le comparăm însă pe amândouă izolat luate. Pe când argumentul logic apare ca ceva hotărâtor, argumentul psihologic – nesuștinut de cel dintâi – constituie o simplă bănuială, care ar putea să fie și înșelătoare. Câte simțăminte nu avem în sufletul nostru cari nu se potrivesc cu realitatea obiectivă și câte nu sunt în opoziție chiar cu ea! Când simțământul însoțește o considerație logică, întărind-o, e firește foarte valoros; singur e însă neîndestulător. Nu fundează, ci, în cel mai bun caz, mărește siguranța stabilirii făcute.

^{18[n.1/p.55]} Psihologia mai poate fi încă într-o privință subordonată filosofiei: în aceea că aceasta din urmă îi dă metodele și-i poate deschide perspective.